

Cebes en H. L. Spiegel

3154
WARNERS, J.D.P.
1971

... aut qui idem moliuntur commenticiis
picturis aliquanto frigidioribus quam
sit tabula Cebetis.

Erasmus

Dieses sind aber / Der ungründten weisheit liebhaber
(vert. Hans Sachs)

Inleiding: H. L. Spiegel.

Er is in het algemeen niet zo heel veel aandacht besteed aan H. L. Spiegel's hoofdwerk, Hertspiegel: we bezitten een uitgave van de eerste drie boeken¹, een verhandeling over de ethische denkbeelden van de dichter², een merkwaardige interpretatie van Spiegel's overtuigingen door Albert Verwey³, en een handvol artikels, waarvan die van Minderaa het meest recent zijn⁴. Interessant blijft nog altijd het artikel van Jan te Winkel in zijn Ontwikkelingsgang⁵. Bovendien is er een oudere levensbeschrijving van P. Vlaming⁶ die ook het werk van Spiegel opnieuw uitgaf.

Over een onderdeel van de Hertspiegel, die verschillende drukken beleefde⁷, willen we enkele opmerkingen maken.

In het zesde boek⁸, waar des dichters buitenhuis een bescheiden beschrijving krijgt, lezen we:

Het huys vol schildery, al beeld-schrift zinrijk-tuchtig
Des voor-zaals noorder wand was heel end al bemaald
Met Kebes tafereel, daar op zy dit verhaald.
't Is dertien jaar gheleen, dat ghy om te gronderen
Dit Griexe schat, griex leert: nu kóóm ik 't u vol-leren.
Dit boek en beeld-schrifts puik heeft veel verborgen zin.
It 's yghlix levens beeld . . .

Zoals bekend is de ik, de spreker in dit grote gedicht, niet Spiegel, maar een Muze; in het zesde boek is het Erato; de toegesprokene is de dichter. Voorts is er in dit citaat sprake van een schilderij, het Cebes tafereel voorstellend, terwijl het tevens uit de tekst duidelijk wordt dat deze afbeelding teruggaat op een griekse tekst. Het schilderij is

¹ A. C. de Jong: H. L. Spiegels Hertspiegel, Amsterd. diss., Amsterdam, 1930.

² J. F. Buisman: De ethische denkbeelden van Hendrik Laurensz Spiegel, Utrechtse diss., Wageningen, 1935.

³ Albert Verwey: Hendrik Laurensz. Spieghele, Groningen, 1919.

⁴ Prof. Dr. P. Minderaa: Opstellen en voordrachten uit mijn hoogleraarstijd (1948-1964), Zwolle, 1964: Twee Hertspieghelproblemen (p. 51 vv.) en: Hendrik Laurensz Spiegel als natuurdichter (p. 63 vv.)

⁵ Ontwikkelingsgang, III, p. 98 vv.

⁶ P. Vlaming: H. L. Spieghele Hertspieghel en andere zedeschriften, Amsterdam, 1723.

⁷ Zie Buisman, p. 155; De Jong, p. 3 vv.

⁸ Uitgave P. Vlaming, vs. 42 vv.

voor de toeschouwer geen eenvoudige zaak en Erato zal aan de dichter een uitleg van de verborgen zin geven. Tenslotte is het mogelijk uit deze regels af te leiden dat Spiegel grieks geleerd heeft om de Cebes-tekst goed te kunnen begrijpen. Dit leerproces is dertien jaar geleden begonnen: Spiegel sterft in 1612 en de eerste druk van de Hertspiegel is van 1614.

Cebes

Welbeschouwd is het volslagen onbekend wie de schrijver geweest is van Cebes' (of Kebes') Tafereel. In het algemeen meent men nu dat de tekst van de eerste eeuw na Christus is. Maar voorheen, in de tijd van Spiegel en Vlaming, speelde men nog met de onhoudbare gedachte dat Cebes een tijdgenoot van Socrates geweest is: de naam Cebes komt namelijk voor in Plato's *Phaedo* en *Crito*, en men heeft graag deze Cebes met de schrijver van het kleine boekje geïdentificeerd¹.

Een eminente bron van kennis als *The Oxford Classical Dictionary* geeft sub voce Cebes niet meer dan het volgende: The extant dialogue (probably belonging to the 1st c. A.D.) called Κέβητος Θηβαίου πίναξ makes no pretence to be by Socrates' friend, and has been ascribed to him by a mere error. It presents an eclectic doctrine which in spite of its Pythagorean setting owes more to Plato, Aristotle and the Stoics than to the Pythagoreans².

Een eenvoudiger, maar bijna altijd even voortreffelijke gids op dit gebied schrijft overigens nog in 1958³:

A Theban philosopher, one of the disciples of Socrates, 405 B.C. He attended his learned preceptor in his last moments, and distinguished himself by three dialogues that he wrote; but more particularly by his *Tabula*, which contains a beautiful and affecting picture of human life, delineated with accuracy of judgment and great splendour of sentiment. Little is known of the character of Cebes from history. Plato mentions him once, and Xenophon the same, but both in a manner which conveys most fully the goodness of his heart and the purity of his morals.

We zullen er genoeg mee moeten nemen dat we niets meer weten dan deze enkele gegevens.

Enkele drukken van Cebes

We kunnen in dit artikel er niet over denken om een bibliografie van het enorm populaire Cebesgeschrift hier af te drukken⁴. Evenmin is het de bedoeling enige zekerheid te krijgen over de filosofische opvattingen, die het geschriftje de lezer aanbiedt⁵.

¹ Twijfel reeds over deze identifikatie: Vlaming, p. 331, voetnoot 8.

² Ons stonden ten dienste voor de oorspronkelijke tekst twee uitgaven: Carolus Praechter: ΚΕΒΗΤΟΣ ΠΙΝΑΞ Cebetis Tabula (Lipsiae, 1893, Teubner) en Jacobus van Wageningen: ΚΕΒΗΤΟΣ ΠΙΝΑΞ Cebetis Tabula, Groningae, 1903 met een apart boekje: Aanteekeningen (idem).

³ Lemprière's Classical Dictionary of Proper Names mentioned in Ancient Authors; a new edition by F. A. Wright, London, 1958.

⁴ Mijn vriend en kollega Dr. L. Ph. Rank vond in betrekkelijk korte tijd een 140 uitgaven en vertalingen sedert de renaissance. Elders zullen we een komparatistische studie over Cebes publiceren, met een zo volledig mogelijke bibliografie.

⁵ Het meest recent over dit onderwerp: Robert Joly: Le Tableau de Cébès et la philosophie religieuse, Bruxelles-Berchem, 1963 (Collection Latomus, vol. LXI).

Heel in het kort alleen het volgende. De eerste uitgave is van 1494; in 1498 verschijnt naast de griekse tekst een latijnse vertaling. Merkwaaardigerwijze bestaat er ook een arabische vertaling die grote bekendheid verworven heeft en die weer in het latijn is terug-vertaald. De oudste franse vertaling is van 1529; de oudste engelse eerst van 1530. De oudste duitse vertaling is van Hans Sachs (1531). In Nederland verschijnt er in 1564 een vertaling; in Italië in 1538, in Spanje: 1585; in Denemarken tenslotte in 1763.

Wij zullen wat de nederlandse vertalingen betreft naast die van Vlaming, gebruik maken van de meest geleerde en best gedocumenteerde van de hand van een predikant en rektor te Kampen, Gerhardus Outhof¹. Zoals gezegd: de boeiende variëteit van vertalingen, uitgaven en annotaties van vaderlandse bodem blijft nu buiten beschouwing.

De inhoud van het geschrift van Cebes

In de eerste regels van dit in de Teubner-editie nauwelijks 34 bladzijden grote proza-geschrift voert de schrijver een „wij" in, die een bezoek brengen aan een tempel en daar zien ze een afbeelding, een schilderij, dat, ook na enige inspanning, niet begrijpelijk is. Wat ziet de toeschouwer grosso modo? Bij Vlaming lezen we het aldus²:

... want wy zagen daer noch stadt, noch legerplaats in verbeeldt, maer wel een ringmuur (Περίβολος), die twee andere in zich bevatte, den eenen grooter, den anderen kleiner. In den eersten was een poort, voor welke een groote meenigte van volk scheen te staen, en binnen den voorsten ringmuur zag men een' grooten hoop vrouwen. Aen den ingang van het eerste portael des eersten ringmuurs stondt een oudt man ...

Het schilderij

Onze eerste opmerking is deze: de afbeelding die hier zeer summier aangeduid wordt is een literaire fictie; dat schilderij heeft nooit bestaan. Maar omdat het hele Cebes-geschrift zich bezighoudt met een vaak nauwkeurige beschrijving van het fiktieve schilderij, is het begrijpelijk dat schilders in later tijd in de renaissance, toen de tekst een grote beroemdheid had verworven, er zich toe zetten, meer of minder nauwkeurig bij de literaire bron aansluitend, een zo gedetailleerd mogelijke uitbeelding van het gelezene te geven. Vier nederlandse afbeeldingen zou ik hier in de eerste plaats willen noemen, omdat deze voor iedereen toegankelijk zijn. In het Rijksmuseum is een schilderij uit de Hollandse School van de zestiende eeuw. Wij zien daar twee ringmuren binnen elkaar, en binnen de tweede ringmuur een steile rots, waarop de derde ringmuur te vinden is. Binnen die derde ringmuur verrijst een bouwsel, dat op een ronde tempel lijkt. Veel minder overzichtelijk is een schilderij uit de Lakenhal te Leiden, geschilderd door Joris van Schooten, veel minder overzichtelijk voor hem die de tekst kent, maar met enige moeite is er wel een weg in te vinden. Een overdadige en zeer instructieve eigen zienswijze had Romijn de Hooghe in 1670. Maar de fraaiste prent is van J. Matham, naar een idee van Goltzius, en bewerkt door N. I. Visscher in 1640.

¹ Levens-Tafereel van Cebes den Thebaner, Uit het Griek Ondigt in Neêrlands Digtmaat overgez. Met breedvoerige Zinverklarende Taal- en Oudheid-kundige Uitleggingen; Als ook nog met zeven byzondere bygevoegde Verhandelingen verrykt: Met een nieuwe afbeelding van Lysis Tafereel en andere kopere Plaat en verciert, door Gerhardus Outhof, Amsterdam, 1727. De vertaling van Vlaming: p. 321 vv.

² p. 322.

Evenals bij het eerst genoemde schilderij zijn door Visscher verklarende aantekeningen op de prent genoteerd, terwijl de laatste ook nog de getallen van 1–22 op de prent heeft aangebracht, die naar een uitleg onder de afbeelding verwijzen en een nadere verklaring geven van de allegorische of personifiërende voorstellingen. Beide laatste platen zijn in het Rijksprentenkabinet te Amsterdam.

Nadere mededelingen over de inhoud

Nu zullen we de inhoud van de Cebes-tekst nader bezien, toegespitst op één onderdeel, dat in dit artikel onze bijzondere aandacht zal hebben.

Uit het slot van ons laatste citaat kan reeds enigszins blijken dat de schilderij in de tempel een soort allegorische voorstelling is van het menselijk leven, het leven van ieder mens. Iedereen die zijn leven begint gaat de poort binnen van de eerste peribolos, de *vitae introitus*, of oorspronkelijk Bios. Bij die eerste levensingang vindt de mens een oud man op zijn pad, of „een Engel met een papier inde handt de kindren die in dit Leven komen seer nutten ende Dienstigen raat mededelende van Deuchden te omhelsen ende de gebreken te verfoejen”, zoals we onder de plaat van Visscher lezen. In het grieks heet deze oude man Δαίμων, vaak vertaald door *genius*; bij Spiegel staat: *Natuur-God*, een aanduiding die zonder twijfel diep inzicht kan geven voor de opvattingen van deze dichter, maar we moeten die hier terzijde laten. De vertaling *engel* is natuurlijk een duidelijke verchristelijking van de oorspronkelijke tekst.

Het eerste perk

Kort nu over het eerste perk. Vrouwe 'Απάτη, of Bedrieglijkheid wacht de mens onmiddellijk in zijn jonge leven op en geeft hem een drank van dwaling en onwetendheid te drinken; de ene mens neemt een grotere teug dan de andere, met alle gevolgen van dien. Daarna komt de ontmoeting met vrouwe Ψευδοπαίδεια, of Fortuna, die rijkdom, adeldom, nageslacht, en macht aan de mensen schenkt.

Het tweede perk is voor ons in dit artikel het belangrijkste. We zullen zo dadelijk de tekst nauwkeurig citeren, en volstaan nu met een enkele samenvattende opmerking.

Het tweede perk

Voor de ingang naar het tweede perk heeft de mens de vrijheid zijn leven verder te verslingeren in onmatigheid en onverzadelijkheid, met roverij, meinedigheid en verraad. Komt de mens niet tot beter inzicht dan wacht hem straf, ellende, droefheid en nog veel meer zulke ongemakken. Maar gaat hij het tweede perk in, dan is er althans enige verbetering in zijn lot te wachten: hij komt bij een vrouw die naar zijn eerste mening Geleerdheid is, maar die bij nader inzicht slechts Schijngeleerdheid heet. Wat de mens daar onderwezen krijgt zal ons straks bezig houden.

Het derde perk

Na een niet al te lang verblijf moet de mens naar het derde perk, dat moeizaam te bereiken is, langs een schier onbegaanbare rots naar werkelijke geleerdheid, gepersonifieerd in een oudere vrouw, op een vierkante steen (Vrouwe Fortuna staat als steeds op een ronde steen, wat de veranderlijkheid van haar gaven symboliseert). Zij voert de mens naar Εὐδαιμονία, Gelukzaligheid, een oude vrouw op een troon.

Daarmee is het geschrift nog niet ten einde, maar voor ons doel is dit uiterst

beknopte overzicht voldoende, hoeveel we ook terzijde lieten. Nogmaals samengevat: het leven van elk mens gaat via Fortuna en veel menselijke ellende en slechtheid, via schijngeleerdheid naar geleerdheid en gelukzaligheid.

Het tweede perk

Hier is een fragment van de griekse tekst¹:

Ταύτην τοίνυν οἱ πολλοὶ καὶ εἰκαῖοι τῶν ἀνδρῶν Παιδείαν καλοῦσιν· οὐκ ἔστι δὲ, ἀλλὰ Ψευδοπαίδεια, ἔφη. οἱ μὲν τοι σωζόμενοι ὁπότεν βούλωνται εἰς τὴν ἀληθινὴν Παιδείαν ἐλθεῖν, ὧδε πρῶτον παραγίνονται.
.....

Οὗτοι δὲ οἱ ἄνθρωποι οἱ ἔσω τοῦ περιβόλου ἀνακάμπτοντες τίνες εἰσίν;

Οἱ τῆς Ψευδοπαίδειας, ἔφη, ἐράσται ἡπατημένοι καὶ οἰόμενοι μετὰ τῆς ἀληθινῆς Παιδείας συνομιλεῖν.

Τίνες οὖν καλοῦνται οὗτοι;

Οἱ μὲν ποιηταί, ἔφη, οἱ δὲ ῥήτορες, οἱ δὲ διαλεκτικοί, οἱ δὲ μουσικοί, οἱ δὲ ἀριθμητικοί, οἱ δὲ γεωμέτραι, οἱ δὲ ἀστρολόγοι, οἱ δὲ κριτικοί, οἱ δὲ ἡδονικοί, οἱ δὲ περιπατητικοί καὶ ὅσοι ἄλλοι τοῦτοις εἰσὶ παράπληστοι.

De toeschouwers van het schilderij worden nu door de oude man dus ingelicht over het wezenlijke van het tweede perk des levens. Zij zien de vrouw die daar bij de ingang staat en dan ontwikkelt zich de hierboven geciteerde dialoog. Vlaming vertaalt deze passage aldus²:

Deeze noemen het gemeen en ydele menschen Geleerdheid, doch zy is die niet, maar Schyngeleerdheid: by deeze koomen zy, die behouden staen te worden, en tot de Waarachtige Geleerdheid te geraken, het aller eerst . . .

.....
Welke zyn die menschen, die binnen den ringmuur kuieren? De minnaers, zeide hy, van Schyngeleerdheid, Bedrogene, dewyl zy waenen met de Waerachtige Geleerdheid om te gaen. Hoe heet men hen? Zommigen, antwoorde hy, Poëten, anderen Redenaers; deezen Redenkavelaars, anderen Zangkonstenaren, geenens Telkundigen, die Lantmeetskundigen, anderen Sterrekykers, anderen Lustzoekenden, anderen Wandelaers, anderen Oordeelkundigen, en wyders allen die met deezen overeenkomst hebben.

Spiegel³, die dit fragment ook in zijn Hertspiegel gebruikte, wat het slot van ons artikel zal vormen, heeft zich ook nog eens heel kort over het tweede perk uitgelaten in een gedicht dat onmiddellijk op de Hertspiegel volgde: „Kebes Tafereels”:

By schyn-ghleerdheid heet hy eenigh tyd vertoeven,
Haar reis-gheld nemend' aan zo veel wy dies behoeven:

Na Heil-geleerdheids gaaf doch naarstelik doordringhen,
Dat's ware wetenschap van rechte nutbaar dinghen . . .

¹ XII, 3–XIII.

² Vlaming, p. 330 vv.

³ Vlaming, p. 149.

Het tweede en derde perk worden hier door de dichter met door hem zeer beminde terminologie aangegeven: *schyn-geleerdheid* en *Heil-geleerdheid*, fundamenteel voor zijn hele Hertspiegel. We geven ook nog de dichterlijke vertaling van Outhof¹:

Nu deeze (vrouw) wordt by 't slegt
En dwaaze, of zotte volk, die leeringe gezegt,
Of onderwyzing, die 't de waare koomt te heeten.
Dog z'is die niet, maar z'is de valsche, moet gy weeten.
By deeze koomen zy gemeenelyk eerst aan,
Die om behoudnis tot de waare leerling gaan.

.....
... Maar wat zyn't voor menschen die hier dan
Weerkeeren in dit perk? 't zyn, sprak hy, minnaars van
De valsche leering, die misleidt niet anders weeten,
Of 't onderwys, waar meê zy omgaan, wordt geheeten
De waare leering. Maar hoe heeten zy al t'saam?
Waarop hy zeide, hoe dat sommigen den naam
Van Digters, anderen van Redenaars dragen,
Reenkavelaars, en wien de Zangkunst kan behagen,
Voorts Reekenkonstenaars, Landmeesters, en de geen,
Die Starrewikkers zyn, daarby wellustigheên,
Beminnars, Wandelars, Nauziftend oordeelgevers,
En zoo meer anderen van deeze konstnastreevers.

Het voor ons verbazingwekkende van het tweede levensperk

Het is de lezer wel duidelijk geworden dat het tweede levensperk ook niet alles is voor de mens die op zoek is naar werkelijke geleerdheid, naar „Heilgeleerdheid“, naar het ware heil, naar gelukzaligheid, eudaimonia. Tien soorten mensen treffen we in het tweede perk als vaste bewoners aan, terwijl mensen op hun levensweg daar voor langer of korter tijd blijven; liever kort dan lang; het is er niet geheel pluis, het is het gebied van de schijngeleerdheid.

Het kost niet veel moeite de tien soorten mensen die in het tweede perk vertoeven enigszins nader in te delen: zeven, onderverdeeld in drie en vier, en dan nogmaals drie. De eerste zeven soorten beoefenen de zeven vrije kunsten. Allereerst de dichters, redenaars en dialektici, dan musici, arithmetici, geometrici en astrologen. Daarna drie soorten filosofen: de Epicuristen, de Peripatetici en de moeilijkst thuis te brengen groep: de critici; sommigen willen deze critici zonder meer als kritikasters aanduiden, anderen zien er grammatici in².

Het behoeft geen betoog meer dat in de voorstellingen van Cebes de vrije kunsten geen hoog aanzien waard zijn, indien men, zoals de auteur, het menselijk leven als een weg naar de gelukzaligheid voorstelt. Een tijdelijk verblijf bij deze kunsten en wetenschappen is geoorloofd; de mens kan bij hen „reis-gheld“ krijgen voor zijn hoogste bestemming maar daar is het dan ook mee uit. En laten we niet vergeten dat Cebes al deze menselijke kunsten en wetenschappen plaatst onder de leiding van Pseudo-paideia. En we vermelden er nog bij dat, hoewel de tekst van Cebes hier niet bijzonder

helder is, de schrijver er van uitgaat dat de mens ook onmiddellijk van het verderfelijke eerste perk naar het derde perk kan gaan, zonder de schijngeleerdheid ook maar bezocht te hebben¹. Outhof vertaalt aldus:

Maar is 'er vroeg ik, dan geen andre weg t'ontdecken,
Die tot de waare tugt of leering komt te strekken?
Ja, sprak hy . . .

Moderne vertalers hebben hier geen ja, maar een nee. Onze vertalers volgen de positieve overlevering.

Deze regels komen voor in het reeds geciteerde gedeelte, aangaande het tweede perk, als de lezer Schijngeleerdheid leert kennen, en Outhof voegt hier o.a. als annotatie aan toe:

Cebes wil zeggen, ja, daar is noch een andere weg, en staat bygevolg toe; dat men zonder deeze schyngeleerdheid wel kan gelukzalig worden, ten minsten zal 't niet nodig zyn, dat men der zich zoo langen tydt als veelen daar, by ophoude. 't Is wel niet onnut, wil hy zeggen, dat men zich by de Geleerden eenigen tydt ophoude, en 'er zoo veel van leere, als nodig is, maar men moet 'er niet altydt byblyven, maar na 't verkrygen van kennisse voortgaan tot de oefeninge van de deugd, waar toe men eenen anderen weg moet inslaan of opgaan . . .

We laten nu het grootste deel van de tien figuren in het tweede perk rusten, maar dan blijft er toch nog altijd dit over: dichtkunst, retorika en dialektika kunnen tijdelijk enig nut hebben, maar de mens kan ze ook missen, „overslaan“, omdat ze geen essentiële betekenis voor het einddoel, de gelukzaligheid, hebben. En dat nog wel, terwijl in de renaissance het dichterschap en de studie der retorika en dialektika (in mindere mate) zo hoog aangeschreven stonden. We citeren een recente studie²:

De dichter is degen die de mensen de weg wijst naar de hoogste ontplooiing van de deugd door de gebeurtenissen treffender te maken dan ze in werkelijkheid zijn.

Wat moeten we hier van denken? Dat er meer dan één opvatting aangaande menselijke kennis en menselijk dichtelijk en retorisch kunnen en weten in de renaissance aanwezig is. Zonder twijfel bestaat de mening die in het hierboven gegeven citaat tot uitdrukking komt: poëzie behoort tot het hoogste menselijk kunnen. Maar er is een duidelijke tegenstroom, die bijvoorbeeld in het christelijk humanisme van Erasmus, van Spiegel en bij de minnaars van Cebes, om er maar enige te noemen, zich machtig openbaart³. Het gaat in het humanistisch-christelijk geloof, in de *philosophia christiana* van Erasmus niet om poëzie en retorika, het gaat daar tegen de dialektika in en het gaat alleen om een leven, dat men deugdenleven kan noemen, of enigszins met een andere nadruk: het leven dat gebaseerd is op de imitatio Christi. Het heidense geschrift van Cebes was voor de deugdminnaars, waar onze letterkunde zo zeer vol van is, een

¹ Vlaming, p. 330 vv.; Outhof p. 95v + aant. 178 (p. 96).

² S. F. Witstein: *Funeraire poëzie in de Nederlandse Renaissance* (Utr. diss.), Assen, 1969, p. 17. Men zie het gehele hoofdstuk: *Dichtkunst en rhetorica* p. 16 vv.

³ Zie ter nadere adstruktie mijn artikel: *Erasmus, Augustinus en de retorika*, dat elders zal verschijnen.

¹ p. 94 vv.

² J. van Wageningen: *Aanteekeningen* p. 20.

prachtig eksempl van hun eigen inzichten en hun eigen voorkeur: geen wetenschap en geen kunsten, maar het hoge leven van de deugdzaamheid. In het voorbijgaan kon men iets meenemen van de kennis en wetenschap, maar noodzakelijk was dat geenszins. Erasmus is het grote voorbeeld van deze gedachte, Spiegel, op beperkter terrein en met beperkter inzicht, eveneens. Of om het de jonge, doperse Vondel te laten zeggen:

De Deughd', de witte Deughd, die altijd wert verschoven,
De Deughd die 't edel Goud en Peerlen gaet te boven,
Is d'alerschoonste Kroone, en t'heerlijkste cieraet
Dat hier den Mensche ciert waer dat hy henen gaet.¹

We volgen nu eerst nog in het kort Outhof's aantekeningen bij de besproken passage van Cebes². Het gaat Outhof duidelijk aan het hart dat dichters, retoren en dialektici zulk een kleine en onbelangrijke plaats wordt toebedeeld in het geheel van het menselijk leven, maar bij alle tien genoemde soorten kunstenaars en wetenschapsmensen moet hij het wel met Cebes eens zijn. Bij de dichters tekent hij aan:

Het is zeker, dat de dichtkunst niet volstrekt tot de Zedekunst behoort, of tot zalig te worden noodzakelyk is, wyl men zonder de kennisse van de Digtkunst wel kan deugdelijk worden, en ook altydt onder de dichteren quaadt leerende en ondeugend leevende menschen waaren, en noch zyn.

Maar ondanks dit getuigenis, dat zwaar weegt als annotatie bij Cebes' opvattingen, acht Outhof de dichter toch wel belangrijk: poëzie is een loffelijke zaak, en een hulpmiddel tot wijsheid. En er volgt een hele uiteenzetting ter ere van de goddelijke poëzie, „eene hemelgaave”, omdat dichters „onder de schorsse der fabelen allerhande wysheid mededeelden en leerden, als die de schatbewaarders der oude Heiligdommen waaren...”. En dan is dan ook een befaamde omschrijving van het dichterschap in de renaissance. Over de retoren het volgende citaat:

Door de *Grammatica* leerd't eigentlijk een leerling welspreken, woorden gronden, en wel voegen; dog de *Rhetorica* geeft eenen glans en cieraad aan eenen letterkundigen, en bestaat voornamentlyk in twee zaaken, in de *opcieringe*, en *overredinge*: als zynde eene konst om bequamelyk en cierlyk te spreken, en krachtig te overreden, leerende van groote zaaken verheeven, van kleine zaaken eenvoudig, en van alle zaaken deftig en fraai spreken.”

En dan weer:

Deeze konst is wel niet volstrekt nodig tot de Zedekunde, wyl een onbespraakt mensch ook deugdelijk kan zyn, en der ook ondeugende en schadelijke redenaars kunnen wezen, als in de oproerige Gracchen bleek.

Tenslotte de Dialektici, de „Reenkavelaars”. De dialektiek is „eene kunst of wetenschap . . . om van alle voorgestelde zaaken met goede redenen grondig en bewyslyk te kunnen spreken, ook het ware van het valsche te kunnen onderscheiden, en bondig te kunnen verklaren, wat elke zaake is . . .”. De schrijver keert zich dan tegen

¹ Uit het inleidend gedicht op Den Gulden Winckel waarin Cebes ook genoemd is. (W.B. I, p. 271, vs. 1 vv.)

² p. 97, aantekening 180; p. 98, aantekening 181; p. 99, aantekening 182.

het al te spitsvondig redeneren, waar ook Erasmus zo een oprechte afkeer van had, strijdend tegen de scholastiek van zijn dagen. Ook de dialektiek behoort niet tot de zedekunst, al is ze nuttig „om onze bedorven reden op te helderen, om 't valsche te ontdekken, en om de waarheid op te delven, en 't verstand daar toe te scherpen . . .”.

Tenslotte: Spiegel

In de dissertatie van Buisman¹ wordt reeds op het feit gewezen dat Spiegel meer dan eens over Cebes spreekt en dicht. Maar het eveneens genoemde feit dat het zesde en zevende boek van de Hertspiegel in niet geringe mate op Cebes' Tafereel gebouwd zijn, blijkt uiteraard de belangrijkste relatie van Spiegel tot Cebes te zijn.² Ook hier bemoeien we ons alleen maar met de voorstelling van het tweede perk. Veel meer dan Outhof sluit zich Spiegel van ganser harte aan bij de teneur van Cebes' opvattingen:³

Ziet daar voor 't tweede park een schoone vrouw, die reinlik
En cierlik is gekleed: dees noemtmen al gemeinlik
Gheleerdheid. Want zy maakt de menschen schoolgeleerd:
Die meest doch blijven lijkewel in 't hert verkeert,
Vol misverstand, vol zond, trots, gulzich, en putierigh,
Vol faam, staat, eerghezoek, luy, toornigh, nidigh, gierigh,
Maar boven al, ghoed-dunkend en vol hoovaardy,
Kleinachtenz' alle menschen, die niet zo als zy
In Horezeggens school zijn bue van boekwey koeken.
Van God van heil van dueghd lerenz' alleen uyt boeken
Te preken meesterlik. in artseny, in 't recht,
In taalkund, rekenkunst, in schoolwijs reengheveght,
In rijm, in woordgepronk, in redenrijkheid aardigh
Leit schijngeleerdheids duegd. dat maakt zo meest hovaardig.

Het hier gegeven beeld van de vrouw bij het tweede perk is niet opvallend, maar de interpretatie van deze allegorie des te meer: Spiegel gebruikt de Cebes-gegevens vrij, en naar hartelust zonder hantering van de personifikaties. Hij schetst het beeld van de geleerde, de schijngeleerde wel te verstaan; deze heeft een grote boekenkennis, maar in de levenspraktijk blijkt daar niets van en in een enumeratie van meerdere regels (zo bemind in de vroege renaissanceletterkunde) beschrijft hij de menselijke tekortkomingen van de schijngeleerde, zowel in onaangename eigenschappen als in zijn zoeken naar roem, macht en eer. De schijngeleerde heeft alles van horen-zeggen en niets uit de praktijk des levens, door Spiegel zo hoog gewaardeerd. Het *schoolwijs reengheveght* is een fraaie vertaling van wat de dichter onder dialektika verstaat; de dichter met zijn *woordgepronk* krijgt even bijzondere aandacht en de *redenrijkheid* ontbreekt evenmin. Ons citaat is nog maar een onderdeel van Spiegels rekvisitoor tegen het bouwen op geleerdheid. De ware Godgeleerdheid raakt definitief zoek (vs. 514). Hovaardij is het afschuwelijk grondgevolg van dit soort geleerdheid, die een waan is (vs. 515).

¹ p. 109 vv.

² Zie Boek VI, vs. 489 vv. (Vlaming p. 126 vv.) en Boek VII, vs. 103-310 (Vlaming p. 135 vv.).

³ VI, vs. 489 vv.

Evenals Cebes acht Spiegel een tijdelijk verblijf bij Schijngeleerdheid niet geheel onnuttig:

en dat ghy slechts de leer
Des schijngeleerdheids bezicht, om alzo te ecr
En voechlijker door hulp van redekavlings klaarheid
Te spoen na heilgeleerdheid, en haar dochter waarheid:
Zy komt alzo te nut. Byzonder nu ter tijd,
Dat elk (door haar misbruik) verwert in kerkestrijt,
In Aristotels broek, in duysterheid der rechten,
In lijfgevaarlik Artsenys natuur-bevechten.¹

Tallose uitspraken die van dezelfde instelling blijken geven volgen en een enkel voorbeeld voegen we hier nog aan toe.

Om te beginnen:

De kindse slechte luy ghemeenlik leven best.
De eigenwijsheid is alleenlik onze pest.²

De zegswijze: *Hoe geleerder, hoe verkeerder*, en: *Geleerden zijn verkeerden*, vinden we hier in hun oorspronkelijke betekenis³. Onmiddellijk daarop volgend:

Maar schierrijk die alleen is wijs en welgeleerd,
Die hier, Godvolgigh, alle ding ten besten koert.
Daar toe geeft schoolgeleerdheid hulp den wel bedachten
Die door haar kunst en wetenschap na wijsheid trachten:
Diens grond, is kennis van Goods wyze ghoedicheid,
En 's menschen onmacht dwaas: die tot ootmoedicheid
(De grond van alle dueghd) u brengt ...

In dit citaat hoor ik dezelfde grondgedachte als bij Erasmus zo rijk geschakeerd te vinden is: wijsheid is te vinden in de *imitatio Christi*. Alle wijsheid is kennis aangaande Gods goedheid en menselijke onmacht. Ootmoedigheid is de grond van alle deugd. De grote voorbeelden van zulk leven en streven zijn Socrates (vs. 555), Cebes en Epictetus en „Een Fransman van den Bergh” die „het schools verstand ter zijden” stelt⁴.

Uit het zevende boek (vs. 117 vv.) in erasmiaanse zin:

Zo dattet kettery, en dwaasheid, schijnt te horen
Datmen door waarheid vry wert, of door Christ herboren.

Nogmaals de schijngeleerdheid:

De schijn-geleerdheid, zeit zy, gheeft meer scha als baat:
Maakt trots, en maakt verwaant, bestaat meest inde praat.⁵

¹ VI, vs. 523 vv.

² VI, vs. 535 vv.

³ VI, vs. 537 vv.

⁴ Montaigne bijv. tegen de retorika: Essays I, 51.

⁵ VI, vs. 147 vv.

En daarbij aansluitend:

Want Christ vrijt niemand, dan die in zijn woorden blijft.
Ghy Naam-Christens ghy zegt om strijt al, Here, Here:
Maar Christ-navolgings errenst zie ik nimmermere.¹

Slot

Het bekende feit dat de twee laatste boeken van Hertspiegel gebouwd waren op de Cebestekst bracht ons er toe, een enkel onderdeel van deze twee geschriften iets nader te bezien. Daar we tegelijkertijd bezig waren met opvattingen van Erasmus en Augustinus (voetnoot 23) aangaande de betekenis van de retorika, lag het voor de hand dat we ook in dit artikel de schijnwerper richtten op dit onderdeel van het geheel, vermeerderd met opvattingen aangaande de dichters, die evenals de retoren in het tweede perk der schijngeleerdheid vertoefden, volgens Cebes, en volgens Spiegel in zijn gevolg. Op deze wijze wilden we een kleine bijdrage leveren tot kennis van een renaissance-onderstroom, die rechtstreeks indruist tegen de wellicht overheersende stroom van de renaissance-der-geleerdheid. Tegenover de zich machtig uitbreidende kennis op zo vele gebieden, niet in de laatste plaats op het terrein van „literaire theorie”, zien en horen wij de meestal niet minder geleerde schrijvers en dichters, voor wie deze kennis enige betekenis heeft, of althans kan hebben, maar wier aandacht toch meer gericht is op het rechtschapen en eerlijk leven, op de praktijk van het bestaan, op christelijke waarheid die heil en heul dient te vinden. Erasmus, Coornhert, Spiegel en vooral ook de jonge Vondel leveren in overmatige hoeveelheid daar het bewijs van.

J. D. P. WARNERS

Waar ligt *Belisia*?

Friedrich Wilhelm verzucht in zijn „Sankt Servatius oder wie das erste Reis in deutscher Zunge geimpft wurde,” [Ein Beitrag zur Kenntnis des religiösen und literarischen Lebens in Deutschland im elften und zwölften Jahrhundert. München 1910, Vorwort XV; Einleitung XCVI, Gesta Sancti Servatii episcopi Tungrensis et Confessoris, en Sante Servatius Leben, 321 S.] op S. 137 bij § 60, waarvan het incipit luidt: „Abbatissa de Belisia ...” in voetnoot d: „Den Ort kann ich nicht nachweisen”. Bedoeld is de Abdis van het vrouwenconvent te Munsterbilzen. Dit is gelegen ± 15 km ten westen van Maastricht.

Wilhelm had de vormen *Belisia* e.a. kunnen vinden in het boek van Jef Cuvelier en Camiel Huysmans: Oude en nieuwe plaatsnamen der gemeente Bilsen. Op blz. 289 staat bij het trefwoord *Bilsen* te lezen: Beila, *Belisia*, Belua, Beyla, Belsia, Bilisia, etc. Voor hedendaagse literatuur verwijs ik o.m. naar Albert Carnoy, Origines des noms de Communes de Belgique (y compris les noms des rivières et principaux hameaux), Louvain 1918, I, p. 73: Bilsen (Arr. Tongres) [950 *Belisia*]. Maurits Gysseling, Toponymisch Woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland (vóór 1226). Deel I A-M, 1960. blz. 144, 2de kolom, en blz. 724.

Sedert een ministerieel besluit van 1949 is de officiële spelling in België: Bilsen.

Maastricht, herfst 1970

JEF NOTERMANS

¹ vs. 156 vv.